

Dr. LADISLAV BOGNAR, Osijek

KAKO ODGAJATI NAKON VUKOVARA

SAŽETAK

Nakon stravičnih zločina, čiji simbol je i potpuno razrušeni hrvatski grad Vukovar, otvaraju se mnoge dileme o odgoju nakon svega ovoga što se dogodilo. Potrebno je analizirati puteve nastajanja zločina, koliko je u svemu tome sudjelovao i odgoj, te iznaći novu orijentaciju, koja će omogućiti život u miru na dulji rok. Što zbog ratnog stanja, što zbog stanja svijesti, prilike u Hrvatskoj nisu dobre, ali Hrvatska ima izgleda da krene u pravcu demokracije, mira i nenasilja.

O TRAGEDIJI VUKOVARA

Vukovar je hrvatski grad na koji se krajem dvadesetog stoljeća sručila armija, koja se nekad zvala narodna, i gotovo potpuno ga razorila. U njegovim ruševinama ostao je ogroman broj njegovih stanovnika pa možemo reći da to nije samo grad-ruševina nego i grad-grobnica. No, u Vukovaru je srušeno još mnogo toga. Vukovar je bio grad sa stanovništvom različitih nacionalnosti, koje je zajedno živjelo. Nakon srpske agresije, svi pripadnici nesrpskih naroda su protjerani ili poubijani, te tako porušena tradicija tolerancije i zajedničkog življenja. U dijelu Vukovara, u Borovu Naselju, imali smo prije rata eksperimentalnu školu u kojoj smo pokušali razvijati odgoj putem nenasilja, odgoj zasnovan na povjerenju u ljudsku dobrotu. Ne samo da je ta škola srušena, nego je srušena i ideja o ljudskoj dobroti i nenasilju, jer su oni koji su vjerovali u nenasilje, postali žrtve nasilja. Vukovar je postao stravičan spomenik ljudske destruktivnosti.

PITANJA NAKON VUKOVARA

Za sve nas koji se bavimo odgojem, nakon Vukovara otvaraju se mnoga izvanredno značajna pitanja. Ako se ostavimo nekih rasističkih i nacističkih teorija (po kojima je jasno da su Srbi zli kao narod), onda ostaje da se pozabavimo »mehanizmima« koji proizvode zle ljude, te socijalnim uvjetima u kojima ljudi pre-

Dr. Ladislav Bogнар je savjetnik u Zavodu za školstvo Ministarstva i prosvjete, Zagreb

rastaju u zločince. Ovo ne stoga što bismo zločin pravdali, nego da bismo u vlastitoj sredini djelovali da do toga ne dođe. Jasno je da od fašizacije društva, koja je tako intenzivno zahvatila Srbiju, nisu imuni ni drugi narodi, u što smo se u bližoj povijesti mogli uvjeriti.

Svi koji smo u ovom ratu osobno sudjelovali, znamo iz iskustva, a poznato je to još iz tzv. spartanskog odgoja, da dobri i humani pojedinci prvi postaju žrtve, a u borbama su daleko korisniji oni koji imaju nagomilanu mržnju u sebi i kojima je ubijanje zadovoljstvo. Nakon Vukovara javlja se ozbiljno pitanje: odgajati za pobjednike ili za žrtve? Da li odgajati za mir i nenasilje ili odgajati barem tako da odgajanci budu u stanju nasiljem odgovoriti na nasilje?

RAZMIŠLJANJA ADORNA O ODGOJU NAKON AUSCHWITZA

Theodor W. Adorno u svom spisu »Erziehung nach Auschwitz«, izvor spremnosti za masovna ubijanja vidi u agresivnom nacionalizmu, te u stvaranju jedne društvene klime u kojoj se svi povjerljivi građani provjeravaju. Savjest se zamjenjuje različitim vanjskim autoritetima i njihovim zahtjevima ljudi se počinju pokoravati bez razmišljanja. Tu je značajna i spremnost da se koristi sila, što je općenito prihvaćeno kao norma u ponašanju. Adorno napominje, da je fatalno to što ljudi takvo stanje dobrovoljno prihvaćaju i tako se stavljaju u permanentno nepovoljan položaj. »Jedina stvarna snaga protiv principa Auschwitza bila je autonomija«, kaže Adorno »snaga za razmišljanje, za samoopredjeljivanje, za nesudjelovanje«. (Adorno prema Kirsch, 1980. str. 263.)

Odgoj za disciplinu putem okrutnosti proizvodi određen tip čovjeka. Taj odgoj zasnovan je na nasilju i on se zapravo bez puno razmišljanja stalno provodi. »Pretpostavlja se da je čovječanstvo zasnovano u velikoj mjeri na mogućnosti trpljenja, koje je davno označeno kao mazohizam, koji je — kako to objašnjava psihologija — povezan sa sadizmom. Nepokolebljiva tvrdoća za koju treba odgajati, znači biti potpuno ravnodušan prema boli. Pri tome se ne pravi bitnija razlika između vlastite boli i boli drugih.« (Isto, str. 264.)

Da bismo to ilustrirali, navodimo riječi Adolfa Hitlera iz kojih se vidi njegovo shvaćanje odgoja:

»Moja pedagogija je tvrda. Slabost mora biti potisnuta. U mom poretku će izrasti mladež, koje će se svijet plašiti. Ja hoću silovitu, surovu, neustrašivu, okrutnu mladež. To sve mora biti mladež. Bol mora trpjeti. Ona ne smije kod njih izazvati slabost i nježnost. Slobodna srčana zvijer mora isijavati iz njihovih očiju.« (Hitler prema Kirsch, 1980. str. 245.)

Dok kod Hitlera nalazimo zahtjev za neosjetljivost na bol, kod Staljina, totalitariste druge provenijencije, susrećemo zahtjev za dobrovoljnim potčinjavanjem:

»Gvozdena disciplina ne isključuje već pretpostavlja svjesnost i dobrovoljnost potčinjavanja, jer samo svjesna disciplina može biti stvarno željezna disciplina.« (Staljin prema Josipov-Gončarov, 1947. str. 655.)

Ako bismo pokušali rezimirati Adornovo razmišljanje, možemo reći da postoji socijalni i individualni aspekt ovog fenomena. Socijalni aspekt ogleda se u postojanju jedne društvene klime u kojoj se razvija agresivni nacionalizam koji guši svaki individualitet i javlja se slijepo pokoravanje jednom vodi. Na individualnom planu, umjesto postupanja po vlastitoj savjesti, pojedinac se svojevolumno pokorava volji autoriteta. Odgoj putem nasilja i straha, odgoj poslušnih, hladnih i neosjetljivih na bol, dovodi do obnavljanja takvog društva. Odgoj pak autentičnih, autonomnih i neposlušnih ljudi, odgoj koji što manje zakida u djetinjstvu, daje šanse da se u takvo stanje ne dođe.

FAŠIZACIJA NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Danas još ne postoji suglasnost u tome kako nazvati ovo što se događa na prostoru bivše Jugoslavije. Masovna ubojstva cjelokupnih gradova, silovanja, etnička čišćenja, stravični logori... sve to po mnogočemu i nadilazi zločine koje su počinili fašisti za vrijeme drugog svjetskog rata. Sam termin fašizam vezan je za Italiju, a u Njemačkoj se javio nacizam, no uobičajeno je da se pod fašizmom podrazumijevaju sve one ultranacionalističke ideologije koje zagovaraju nasilje, rat i masovne zločine. Budući da se na prostoru bivše Jugoslavije upravo to događa, moguće je to nazvati fašizmom.

Ako pokušamo dati sažetak događanja posljednjih desetak godina, dobit ćemo scenarij nastanka ovog fenomena na prostorima bivše Jugoslavije:

- Počelo je duljom ekonomskom krizom, koju izbirokratizirano tadašnje društvo nije moglo riješiti. Posljedice te krize najjače se osjećaju u najnerazvijenijem dijelu tadašnje države, na Kosovu;
- Dolazi do nacionalnih nemira na Kosovu, ugušenih represijom, u kojoj su sudjelovale sve tadašnje republike;
- U Srbiji dolazi do naglog razvoja velikosrpskog nacionalizma, u početku okrenutog protiv Albanaca, a kasnije i protiv ostalih naroda na prostoru bivše Jugoslavije;
- Na političku scenu stupa nacionalni vođa, a populistička politika vodi se na ulicama. Tako se postupno pridobiva javno mišljenje za odluku da se nastali problemi rješavaju silom;
- Razvija se bjesomučna medijska propaganda, čije su osnovne teze ugroženost srpskog naroda i ponižavanje i vrijeđanje ostalih naroda. Oštrica se postupno okreće prema Hrvatima;
- Početak rata — najprije u Sloveniji, potom u Hrvatskoj, te u Bosni i Hercegovini.

Istini za volju, teba reći da se u samoj Srbiji javljaju i vrlo intenzivni otpori ovakvom razvoju situacije, ali oni bivaju vrlo efikasno medijski blokirani, te nemaju bitniji utjecaj na razvoj situacije.

PRILIKE U HRVATSKOJ

Središte događanja u procesu fašizacije bilo je u Srbiji i Crnog Gori, ali je sve to imalo snažnog odraza i na ostale tadašnje republike, koje su se pred naletom srpske agresije nastojale izvući iz jugoslavenskog (srpskog) zagrljaja. Najbolje je u svemu tome prošla Slovenija, a najlošije Bosna i Hercegovina. Hrvatska se također našla u vrlo teškoj i složenoj situaciji. U Hrvatskoj je snažno buknuo nacionalizam, koji je imao i pozitivnu funkciju — mobilizaciju naroda za obranu od velikosrpske agresije koja je, očito, bila neminovna. U teškim ratnim prilikama nije se ni mogla očekivati demokratizacija društva, nego jačanje totalitarnih elemenata, ali je dosta toga uzrokovano i stanjem svijesti, a ne samo ratom. Javlja se i banditizam, bezakonje, lokalni moćnici koji objedinjuju i zakonodavnu, i sudsku, i izvršnu vlast. To je sve neusporedivo s onim što se događa na srpskoj strani, a posebno na okupiranim dijelovima hrvatskog teritorija, ali, ipak, ako ratno stanje potraje, može poprimiti oblike koji će biti zabrinjavajući.

Za Hrvatsku se može reći da su još uvijek obje opcije otvorene: ona može također krenuti u pravcu fašizacije, ali i u pravcu demokratizacije i razvoja civilnog društva. Dulje zadržavanje ratnog stanja vjerojatno će davati veće mogućnosti prvoj opciji, a završetak rata i veće angažiranje demokratskih i humanističkih snaga, koje su u Hrvatskoj ipak vrlo respektabilne, daje mogućnost drugoj opciji. Za Hrvatsku je posebno značajno što je otvorena za utjecaj Europe i zapadnog svijeta, za razliku od Srbije koja je krenula na suprostavljanje s tim svijetom.

TENDENCIJE U HRVATSKOM ŠKOLSTVU

Prilike u školstvu, to znamo iz povijesti, vrlo su indikativan pokazatelj tendencija u društvu. Ako su u društvu prisutne tendencije demokratizacije, onda se školi daje autonomija i razvija školski i pedagoški pluralizam. Ako je u trendu totalitarna tendencija, onda se održava kruti centralizirani i intenzivno kontrolirani sustav. To je vrlo razumljivo ako se zna filozofska podloga jedne i druge orijentacije. Demokratska orijentacija ima povjerenje u ljude i prepušta im se da sami odlučuju o načinima rada u školama, a roditeljima da biraju školu i sami odlučuju o odgoju svoje djece. Totalitarna orijentacija (lijeve ili desne provenijencije) ne vjeruje ljudima i smatra da država mora odgajati ili preodgajati narod.

Treba reći da je hrvatska pedagogija, i pored izvjesnih ideoloških zastranjivanja, bila izvanredno otvorena za svjetska zbivanja. U usporedbi s ostalim republikama bivše Jugoslavije, hrvatski pedagozi svakako su bili značajno ispred ostalih. Nažalost, u Hrvatskoj je danas pedagogija, a dijelom i psihologija, pala u nemilost i glavni »reformatori« školstva postali su lingvisti, povjesničari, fizičari, kemičari i svi drugi koji su stekli vrlo slabo pedagoško i psihološko obrazovanje, pa sad obavljajući odgovorne dužnosti u hrvatskom školstvu, nanovo otkrivaju »topl vodu« i koriste pogodnosti da upropaštavaju mlade generacije.

Postoji u hrvatskim školama i jedna pozitivna inovativna klima i učitelji (ili barem neki od njih) imaju želju da unesu promjene u ovakvu školu s kojom su nezadovoljni i oni, i učenici, i roditelji. Upravo je nezadovoljstvo roditelja ovakvom školom značajan faktor s kojim treba računati. Postoje i dvije eksperimentalne škole. Osnovan je Evropski forum za slobodu u odgoju za Hrvatsku, koji ima značajnu podršku istoimenog evropskog foruma. Postoji nekoliko inicijativa za pokretanje rada alternativnih škola, ali za njihovo djelovanje još nema ni zakonske osnove. Iako su ove tendencije u evropskom trendu, one za sada nemaju neku vidljiviju mogućnost.

Međutim, dileme ne smije biti. Potrebno je učiniti napore da prevlada ova druga, zasada slaba struja. U procesu demokratizacije hrvatskog društva, školstvo čini značajan segment, ali je školstvo i pokazatelj demokratičnosti hrvatskog društva. Država treba dati autonomiju školama i omogućiti učiteljima i roditeljima da stvaraju sebi primjereno školstvo, koje će, naravno, uvažavati i osnovne društvene potrebe. Treba široko otvoriti uvjete za razvoj alternativnih škola, koje država treba financirati prema broju djece, kao i državne škole.

Sigurno je da će po završetku rata i konačnom oslobođenju svih okupiranih krajeva za ovo biti povoljnije mogućnosti nego sada, ali isto tako već sada treba činiti sve kako bi prevladala demokratska evropska tendencija.

PRISTUP ODGOJU

Iako postoje mnoga crna predviđanja, da se rat na ovim prostorima neće skoro završiti, pa da to može biti početak sukoba širih svjetskih razmjera, Hrvatska je ipak, zemlja koja se ne treba orijentirati na rat. Danas su snage mira u svijetu toliko narasle, naročito na području Zapadne Europe, da je malo vjerojatno da će doći do nekog sukoba širih razmjera i duljeg trajanja. Zato u Hrvatskoj treba dati naglasak na odgoj za mir i nenasilje.

Takav odgoj u hrvatskim školama ne postoji i nema nikakvu tradiciju. U nas je postojalo njegovanje tradicija narodnooslobodilačke borbe, škole su nosile imena po brigadama, odredima i borcima, velik broj tekstova u čitankama bio je vezan za rat, ubijanje i umiranje, a cijela povijest je manje-više bila kronologija ratovanja. Slovenski autor Marko Hren smatra, da upravo nedostatak odgojnih nastojanja na razvijanju kulture mira i nenasilja, predstavlja jedan od značajnih uzroka rata na prostoru bivše Jugoslavije:

»To što se prolazno razdoblje dezintegracije stare Jugoslavije odvija ratom, razumljivo je, jer se u bližoj prošlosti nisu dovoljno uspostavile strukture, te misaoni uzorci i uzorci ponašanja, po kojima bi se mogli stari uzorci i stare strukture raspasti bez nasilja. Za tako nešto nije bilo uvjeta ni na nivou međunarodne zajednice, a još manje na nivou bivšeg jugoslavenskog prostora. U Jugoslaviji se u povijesti gajio vlastiti duh ratništva i patrijarhalnosti, a kultura mira i nenasilja samo u novije vrijeme, i to samo u Sloveniji.« (Hren, 1992. str. 38.)

Da bi se prevenirale totalitarne tendencije, potrebno je ozbiljnije dovesti u pitanje tradicionalno shvaćanje odgoja: odgoj putem straha i poslušnosti, te pokoravanjem autoritetima. Umjesto toga, treba afirmirati odgoj za autonomnu i kreativnu osobnost koja će biti otvorena za suradnju s drugim ljudima, ali i za suprotstavljanje, koja će autonomno donositi odluke, po vlastitoj savjesti, bez obzira na vanjske pritiske.

Jasno se opredjeljujemo za odgoj dobrih, konstruktivnih ljudi stvaralaca, a ne ljudi mržnje, destrukcije i ratovanja, jer je mir i stvaralaštvo dugoročna orijentacija Hrvatske i njenih ljudi, koji žele živjeti sukladno sa suvremenim europskim kretanjima. Dobri se ljudi odgajaju nenasiljem i uvažavanjem osnovnih ljudskih potreba, a zli lišavanjima i strahom.

Mlade ne treba okretati prema prošlosti, nego im otvarati viziju budućnosti. Ne učiti ih da služe državi, nego da država treba da njima služi, da država nije nikad dovoljno dobra, a da ne bi mogla biti bolja. Ne učiti ih samo »jednoj istini« i jednoumlju, nego im široko otvarati rizičnosti ljudskog duha i omogućiti im da se opredijele. Ne učiti ih da su svi problemi riješeni, nego razvijati samopouzdanje i spremnost da se uhvate u koštac s novim i nepoznatim.

ZAKLJUČAK

Vukovarska tragedija samo je simbol stravičnih događanja na prostoru bivše Jugoslavije. Ona otvara mnoge dileme o mogućim pravcima razvoja društva u Hrvatskoj, a isto tako i o budućoj orijentaciji na području odgoja. Iako odgoj nema tako značajan utjecaj na razvoj događanja, kako se to obično misli, ipak i on je jedan od činilaca. Pred Hrvatskom je otvorena perspektiva razvoja demokratskog društva putem razvoja infrastrukture civilnog društva, ali i novog totalitarizma i fašizacije društva što se očituje u svemoći države i vladanju nad ljudima. Škola i odgoj mogu davati svoj prilog jednoj i drugoj orijentaciji. Za budućnost, da bismo je uopće imali, značajno je da se okrenemo odgoju za mir i nenasilje, za toleranciju, za ljudsku sreću i stvaralaštvo. Iako to sada, možda, pomalo izgleda nestvarno i nemoguće, potrebno je već sada raditi na tome. Za to su potrebni hrabri ljudi koji će moći preusmjeriti sadašnja nepovoljna zbivanja.

LITERATURA

1. Fromm E. (1980.) *Čovjek za sebe, Istraživanje o psihologiji etike*, Naprijed, Zagreb.
2. Glaser W. (1991.) *Dobra škola*, Didakta, Radovljica.
3. Hren M. (1992.) *Il Faut, Happy New Age — razčarani svet ki se čara spet*, Časopis za kritiku znanosti, Ljubljana.
4. Jesipov-Gončarov (1947.) *Pedagogika*, Prosveta, Beograd.
5. Kirsch H. Ch. (1980.) *Bildung im Wandel*, Fisher, Frankfurt am Main.
6. Rogers C. R. (1981.) *Freedom to Learn for the 80's*, Macmillan Publishing Company, New York.